

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477.8)"1939/1941"

Володимир Баран
(м. Луцьк)

КРИЗА ПОСТАЧАННЯ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ: 1939–1940 РР.

У статті на нових документальних джерелах показано кризу постачання в західних областях України у 1939 – 1940 рр.

Ключові слова: економіка, торгівля, постачання, криза, західні області України.

У вересні 1939 року, згідно з таємними домовленостями з Німеччиною, СРСР увів свої війська на територію східних воєводств Польщі. На зайнятих Червоною армією землях почалися радикальні перетворення, які торкнулися всіх сфер життя суспільства й позначилися на долі мільйонів людей.

Фабрики та заводи, власники яких покинули країну, перейшли під безпосереднє керівництво тимчасових управлінь. На всіх промислових підприємствах запроваджувався робітничий контроль, який здійснювався з допомогою профспілок і підпорядковувався новим органам влади. Селянські комітети брали на облік маєтки поміщиків, монастирів, державних чиновників, а в кінці вересня розпочали розподіл земель, худоби та реманенту, що належали "класово чужим елементам".

Під жорсткий нагляд тимчасових управлінь потрапили банки, зв'язок, транспорт, заклади торгівлі. Певний час розрахунок за товари й послуги дозволялося вести в польських злотих і радянських карбованцях. Командувач Українського фронту командарм 1-го рангу С. Тимошенко видав наказ, за яким злотий прирівнювався до карбованця. Нагадаємо, що напередодні війни за бюлетенем курсів іноземної валюти 100 польських злотих дорівнювали 99,66 радянського карбованця [1]. Словом, нова влада розгорнула на приєднаних територіях масштабний процес радянзації суспільства.

Восени 1939 року особливо гостро стояла проблема продовольчого забезпечення. Війна порушила діяльність закладів торгівлі, зруйнувала систему постачання товарів. Вона змусила тисячі людей покинути рідні місця, щоб шукати порятунку, просто вижити. Натовпи біженців заповнили західні землі України, насамперед обласні центри та інші міста. Влада докладала значних зусиль, щоб забезпечити людей продуктами, а також предметами першої необхідності.

ЦК ВКП(б) поставив вимогу: передати в розпорядження тимчасових управлінь чи робітничих кооперативів крамниці, які були залишені власниками; силами народних комісаріатів торгівлі СРСР і УРСР розгорнути мережу державних магазинів у західних областях України. Найвище політичне керівництво встановило ціни на деякі продукти й товари першої необхідності в цьому регіоні: на сіль – 20 коп. за кілограм, на гас – 65 коп. за літр, на сірники – 3 коп. за коробку малого формату, на махорку – 50 коп. за пачку вагою 50 грамів [2].

Нові органи влади всіляко прагнули стабілізувати споживчий ринок, дезорганізований війною. З цією метою вони жорстко контролювали приватних торговців, продовжували час роботи крамниць, заохочували створення кооперативних магазинів, зокрема в системі "Народної торгівлі". Перед службовцями різних рівнів постали складні завдання: подолання дефіциту, ліквідації черг, обмеження спекуляції, підтримання цін, визначених союзним центром, проте розв'язати пекучі проблеми виявилось непросто.

Уже восени 1939 року тимчасові управління провели вилучення товарів у великих власників. У Львові було конфісковано майно заможних торговців Вольфа, Чепеля, Городецького, в Тернополі [3] – Круга, Файнера, Яблонського та ін. Поряд із націоналізацією великих магазинів відбувалася експропріація багатьох дрібних крамниць, що призвело до значного скорочення торговельної мережі. Паралельно здійснювався переоблік вилучених товарів, перехід на радянську валюту, запроваджувалися нові ціни на товари тощо, що відчутно порушувало ритмічність торгівлі.

У регіоні почали з'являтися державні магазини. Вони належали до Наркомату торгівлі УРСР, промислових наркоматів, заготівельних організацій та ін. У грудні 1939 року численні українські, польські та єврейські кооперативи ввійшли до складу Укоопспілки. Крім того, торгівлею займалися промислова кооперація та кооперація інвалідів, зокрема різні артілі, збуто-постачальні товариства й т. п. Важливу роль у забезпеченні населення відігравали ринки, де торговці сплачували одноразовий збір: 1 крб. з воза й 20 коп. при торгівлі з рук за один день.

Однак створення державних магазинів розгорталося надзвичайно повільно. Так, до середини грудня 1939 року у Волинській області було відкрито лише 22 таких магазини. У зв'язку з обмеженням діяльності приватних торговців з'явилося безліч труднощів із забезпеченням населення товарами першої необхідності. На кінець грудня того ж року в Бучацькому повіті Тернопільської області в містах і селах працювало тільки 27 кооперативних магазинів, які не задовольняли навіть елементарного попиту людей. На той час у Тернополі діяло 34 крамниці, що не відповідало жодним торговельним нормам.

У доповідній записці, поданій секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову, заступник наркома внутрішніх справ УРСР М. Горлинський писав: "Відкриття нової торговельної мережі в містах, промислових і сільських населених пунктах проходить вкрай повільно". Такий стан справ заступник наркома пояснював поганою організацією роботи, а також "саботажем торгівлі" з боку приватних власників. Він зазначав, що купці й торговці закривали магазини, приховували дефіцитні товари, займалися спекуляцією, тим самим підриваючи торгівлю [4].

У цей період ще траплялися випадки, коли в приватних і кооперативних крамницях однаковий товар продавався за різну ціну. У Любомльському повіті Волинської області в одних селах гас продавали по 75 коп. за літр, в інших – по 84 коп.; сіллю торгували по 20, 26 і 32 коп. за кілограм тощо. Подекуди в магазини потрапляли неякісні товари, що викликало невдоволення людей й провокувало гострі розмови. У листопаді 1939 року Ковельське відділення "Союзкооперативу" завезло в с. Датинь Ковельського повіту Волинської області непридатну для споживання сіль, яку місцевий кооператив реалізував. У документах спецслужб повідомлялося, що цей факт породив "наклепницькі плітки", спрямовані проти радянської влади [5].

На початку грудня 1939 року Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про перехід на радянську валюту на території Західної України т Західної Білорусії. У постанові ЦК ВКП(б) і РНК СРСР з цього приводу визначалися конкретні заходи, спрямовані на реалізацію керівної ухвали. З 21 грудня 1939 року Державний банк СРСР був зобов'язаний перевести всі розрахунки державних і кооперативних підприємств та установ на радянську валюту. Перерахунок польських злотих на радянські карбованці здійснювався за встановленим курсом: один злотий дорівнював одному карбованцю. З того ж дня продаж і придбання товарів, надання всіляких послуг – кіно, театрів, комунального господарства, міського й залізничного транспорту тощо – здійснювалися виключно за радянські гроші.

З 21 грудня 1939 року польські злоті вилучалися з офіційного грошового обігу. Їх заборонялося приймати від державних і кооперативних підприємств та установ, від приватних осіб та приватних закладів. Коли рахунки в банках і ощадних касах, які належали приватним підприємствам та особам, не перевищували 300 злотих, з цих рахунків із 21 грудня 1939 року дозволялося робити виплати в радянських карбованцях. Якщо ж на рахунках приватних підприємств та осіб налічувалося понад 300 злотих, виплати здійснювалися в радянських карбованцях на суми, що не перевищували 300 злотих. Усі інші кошти – понад 300 злотих, які знаходилися на таких рахунках, – не виплачувалися.

Як бачимо, влада розпочала перехід на радянську валюту з 21 грудня, але повідомила населення західних областей УРСР і БРСР про такий захід лише 20 грудня 1939 року. Звісно, це викликало тривогу, нерозуміння й невдоволення серед людей, однак хоча б якось вплинути на ситуацію вони не могли. Для виконання визначених завдань Державному банку дозволялося здійснити емісію в 700 млн крб, зокрема в західних областях УРСР – 400 млн і західних областях БРСР – 300 млн крб. Державний банк зобов'язувався всіляко дбати про економію засобів і встановити жорсткий контроль за використанням виділених коштів. Політичне керівництво СРСР поставило вимогу: до 10 грудня 1939 року завершити організацію обласних контор Держбанку, а до 20 грудня того ж року – створити повітові й міські відділення банку.

Тож усі банкові установи на території західних областей УРСР перейшли під управління Державного банку СРСР. Усі цінності, майно та інвентар націоналізованих банків передавалися Державному банку. Політбюро ЦК ВКП(б), розглядаючи питання про перехід на радянську валюту, прийняло принципове рішення: ліквідувати на приєднаних територіях частину банків. Воно дало відповідні доручення республіканському уряду, у тому числі про створення при обласних конторах Держбанку ліквідаційних комісій. До них увійшли представники Державного банку, Наркомфіну УРСР та місцевих органів влади [6].

З цього часу продаж товарів став здійснюватися лише за карбованці, але належної підготовчої роботи проведено не було. У доповідній записці Л. Берії нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов повідомляв, що в день оголошення постанови уряду про скасування злотих "спостерігалось скупчення населення біля банків". Так, у Луцьку зібралося близько 700 осіб, у Львові – 600, Тернополі – 500, в інших містах – дещо менше. "Контрреволюційний елемент, який брав участь у цих збіговищах, – писав І. Серов, – намагався спровокувати населення й вів пропаганду про те, що цю постанову буде скасовано, оскільки вона є неправильною".

Такі вияви протесту не були випадковими, адже на деяких підприємствах зарплату працівникам продовжували виплачувати злотими. Тож постанова про перехід на радянську валюту поставила багатьох людей у безвихідь, на якийсь час залишивши їх без засобів для існування. Особливо скрутне становище склалося на Львівській залізниці, де напередодні робітникам і службовцям видали зарплату польськими грошима. У доповідній записці І. Серова зазначалося, що НКВС УРСР проінформував український уряд про виявлені недоліки, а також "дав вказівки на місця виплатити одержану зарплату з 11 грудня в радянських карбованцях" [7]. Місцеві партійні й державні органи вжили необхідних заходів, щоб виправити ситуацію та зняти соціальну напругу.

Та все ж головною проблемою залишалася нестача продуктів і товарів першої необхідності. На межі 1939–1940 рр. ця проблема набула найбільшої гостроти, засвідчивши загальну кризу постачання в СРСР. Відразу після початку Другої світової війни нарком торгівлі СРСР О. Любимов звернувся з листом до глави союзного уряду В. Молотова, у якому порушив питання про введення карткової системи на продукти харчування й предмети широкого споживання. Проте політичне керівництво країни категорично відхиляло навіть розмови про згортання "вільної торгівлі" й перехід до нормованого постачання. З розв'язуванням радянсько-фінської Зимової війни товарний дефіцит досягнув апогею і переріс у справжню продовольчу кризу. Війна дійсно поглибила суперечності, які склалися на споживчому ринку, але причини кризи корінилися в іншому – у природі радянської системи.

Усі труднощі, які постали в забезпеченні населення, пояснювалися насамперед пануванням планово-директивної економіки. Основні кошти держава спрямовувала на піднесення важкої індустрії, зміцнення оборони країни, скорочуючи видатки на інші галузі господарства. У роки третьої п'ятирічки капіталовкладення в промисловість групи "А" знову зросли, військові витрати значно збільшилися. За таких умов легка й харчова промисловість помітно відставали, виробництво предметів споживання нарощувалося недостатніми темпами. На рубежі 30–40-х років ХХ століття ринкові фонди товарів, які надходили в торгівлю, почали навіть скорочуватись [8].

У зв'язку з цим РНК СРСР установила "норми відпуску товарів в одні руки". У 1936–1939 рр. покупець міг відразу придбати не більше 2 кг хліба, крупи, м'яса, ковбаси, цукру, 3 кг риби і 5 кг картоплі, а також 1 кг господарського мила, 200 штук цигарок, 2–4 кг гасу. З квітня 1940 року норми продажу товарів стали ще жорсткішими й становили 0,05 кг чаю, 0,2 кг сиру, масла, 1 л молока, 1 кг крупи, м'яса, риби, цукру, овочів, 2 кг хліба, 2 банки консервів, а також 0,8 кг господарського мила, 2 кг гасу тощо. Восени того ж року союзний уряд ще раз знизив норми відпуску товарів, зокрема хліба, м'яса, цукру, господарського мила, і запровадив обмеження на продаж яєць та сметани (зросла тільки норма продажу картоплі – до 5 кг) (див. табл. 1) [9].

Таблиця 1

Норми продажу товарів у відкритій торгівлі

Продукти	1936–1939 рр.	З квітня 1940 р.	З жовтня 1940 р.
Хліб, кг	2,0	2,00	1,00
Крупа*, кг	2,0	1,00	1,00
М'ясо, кг	2,0	1,00	0,50
Ковбасні вироби, кг	2,0	0,50	0,50
Консерви, банок		2,00	2,00
Риба, кг	3,0	1,00	1,00
Масло тваринне, кг	0,5	0,20	0,20

Олія, кг	0,5	0,50	0,40
Молоко, л		1,00	1,00
Сметана, кг			0,20
Сир, кг		0,20	0,20
Яйця, десяток			1,00
Цукор**, кг	2,0	1,00	0,50
Чай, кг	0,1	0,05	0,05
Картопля**, кг	5,0	2,00	5,00
Овочі**, кг	1,0	1,00	1,00
Мило господарське, кг	1,0	0,80	0,40
Гас**, кг	4,0-2,0	2,00	2,00

* У 1936 році крупа продавалася ненормовано.

** У 1936-1937 рр. цей товар продавався ненормовано.

Незаповнені клітинки означають відсутність норм продажу.

У 1939 році через зростаючу нестачу товарів Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про підвищення цін на тканини, трикотаж, білизну, скляний посуд. У січні 1940 року підвищено ціни на один із найбільш дефіцитних продуктів – цукор, ще через кілька місяців – на м'ясо, рибу, жири, сир, картоплю, овочі, молочні продукти. Водночас політичне керівництво СРСР підтримувало незмінний рівень цін на продукти підвищеного попиту – хліб, борошно, крупу, макарони, щоб забезпечити принаймні мінімальні потреби населення. Зрозуміло, що загострення товарного дефіциту неминуче супроводжувалося підвищенням цін на колгоспних ринках, які відігравали вагомую роль в постачанні городян, особливо м'ясо-молочною продукцією, картоплею та овочами [10].

У багатьох містах Радянського Союзу почалося стихійне впровадження карткової системи. Політична верхівка відновила відомчі розподільники, але категорично заборонила повсюдний перехід на нормоване постачання населення. Закриті їдальні та магазини обслуговували працівників окремих галузей, проте не поширювалися на місцеву номенклатуру. Відомчі буфети й столи замовлень знаходилися безпосередньо в організаціях та установах, забезпечуючи товарами Наркомат внутрішніх справ, командний склад армії та флоту, а також нафтопромисли, торфорозробки, вугільні шахти, мідні рудники, мідноливарні заводи та залізничний транспорт.

Переважна більшість населення відчувала постійну нестачу продуктів і промислових товарів. Після заборони продажу борошна й хліба на селі колгоспники масово рушили в міста. Біля крамниць збиралися довжелезні черги, нерідко люди вистоювали в них із ночі. Місцева влада прикріплювала громадян до найближчих магазинів, установлювала пайкові норми на основні товари. У багатьох містах продавці розносили хліб та інші продукти по домівках, обслуговуючи мешканців за списками, що склалися на підставі прописки [11].

Таке ж напружене становище склалося в західних областях України. У грудні 1939 року у Львові в чергах за хлібом і цукром до деяких магазинів стояло по 500-1500 осіб. Протягом цього місяця в Тернополі в торгівлі не було мила, солі, сірників, зубного порошку, посуду та інших господарських товарів. У багатьох селах Станіславської області в продаж не надходили сіль, цукор, сірники та гас. За даними НКВС УРСР, у Сокальському й Турківському повітах Львівської області торгівля цими товарами здійснювалася "з великими перебоями". Значні труднощі з постачанням населення були в інших областях регіону, що, звісно, викликало невдоволення людей.

Органи безпеки уважно відстежували всілякі прояви "негативного реагування" серед громадян. Селянин Кузько, який проживав у с. Згорани Любомльського повіту Волинської області, заявляв: "У кооперації нічого нема. Тільки говорять, що в Радянському Союзі все є, а вже два місяці як нам у село не привозили товарів, а раніше їх було вдосталь". Завідувач одного з кооперативів серед покупців сказав: "Треба робити запаси мануфактури та одягу, доки не пізно, бо в Радянському Союзі замість товарів і продуктів виробляють машини... У комуністичну ідею можуть вірити лише божевільні, в життя вона ніколи втілена не буде" [12]. Такі розмови спецслужби вважали ворожими й провокаційними.

Показово, що продовольча криза захопила навіть Львів, хоча цьому місту влада приділяла особливу увагу. У грудні 1939 року запаси борошна й збіжжя тут різко зменшилися, продаж цукру, молока і масла – помітно скоротився. Виявилася нестача навіть таких товарів, яких раніше завжди вистачало, – солі та сірників. Січень 1940 року став найважчим для мешканців міста, оскільки довгі черги шикувалися вже й за хлібом. Зі спогадів відомо, що того місяця Львів "протягом одного тижня взагалі хліба не бачив". За цих обставин львів'яни гірко жартували: з алфавіту можна

викинути літеру "м", бо немає молока, масла, м'яса, муки, моркви, мамалиги, а залишати цю літеру заради махорки – не варто.

У цей час стали стрімко дорожчати продукти харчування. Ціна чорного хліба на ринку досягла 3–4 крб. за кілограм (державна ціна становила 65 коп.). Вартість яєць зросла в'ятеро, картоплі – усередно. Ціна пшеничного борошна піднялася з 2,5 до 10 крб., крупи – з 2 до 10 крб. за кілограм. Значно подорожчало м'ясо, зокрема яловичина – з 4 до 24 крб., свинина – з 10 до 45 крб. за кілограм. Різко підскочили ціни на м'ясо птиці: курка коштувала 50–70, індик – 80–90, а гуска – 100–150 крб. Основним дефіцитом залишався цукор, вартість якого на ринку досягала 80 крб. за кілограм [13]. Зазначимо, що середня заробітна плата робітників і службовців СРСР становила в 1940 році 339, а в 1941-му – 357 крб. [14].

Однак на ринках продавалося чимало промислових товарів, виготовлених польськими та західними фірмами. На багатьох місцевих підприємствах випускалася продукція, яка в соціалістичному господарстві залишалася вкрай дефіцитною. Усі ці товари мали високу якість і приваблювали численних радянських чиновників, які приїжджали в західні області України. Повсюдно практикувалися службові відрядження з метою закупівлі речей, які потім ставали предметом спекуляції. Особливий інтерес викликали годинники, килими, друкарські машинки, а також кришталі, антикваріат тощо.

У січні 1940 року, звертаючись до голови РНК УРСР Л. Корнійця, заступник наркома внутрішніх справ УРСР М. Горлинський доповів про чиновницькі зловживання. Він писав про те, що "за останній час все більше зростає кількість представників різних господарських організацій, які виїжджають у західні області України". За його словами, у багатьох відомствах "ділові міркування поставлені на задній план...", а поїздки "використовуються з метою спекуляції та особистого збагачення". У доповідній записці говорилося про неодноразові порушення, допущені українськими конторами "Союзбрухту", "Союззаготшкіри", республіканськими організаціями "Укрнафтобуд" та "Укрлегпостач".

Заступник наркома внутрішніх справ УРСР повідомляв: "Так, незважаючи на двадцятиденне перебування в Західній Україні бригади Наркомтекстилю і Наркомлегпрому на чолі із Заст. Наркома РАЙКО, тривалі відрядження великої кількості працівників – ще й досі в цих наркоматах немає чіткого уявлення про промисловість, її потреби та ін. Особи, які туди виїжджають, більшість часу присвятили особистим закупівлям і не привезли даних про промисловість, що було основним завданням їхньої поїздки". У документі вказувалося: "Злочинне використання службових відряджень працівниками Наркомлегпрому, на відміну від працівників інших організацій, посилюється тим, що вони товари не купують на ринку, а беруть... на підприємствах легкої промисловості за твердими цінами".

У доповідній записці йшла мова про зловживання, допущені наркомом легкої промисловості УРСР І. Сеніним. Під час поїздки в західні області України він одержав зі шкірзаводу "Дермот", шкірзаводу ім. Хрущова, Львівської швейної і Станіславської килимової фабрик велику кількість матеріалу на взуття, костюми, пальта, а також килими. Нарком навіть придбав хутряний комір, який знаходився в опечатаному складі. На думку М. Горлинського, "особливо безцеремонно" вели себе начальник "Укрлегпостачу" Левітас, керівник львівської контори цієї організації Ухов, інженер виробничого відділу "Склотресту" Мейльман та деякі інші. "З килимової, гардинної, швейних і взуттєвих фабрик вивозиться велика кількість товарів приїжджими представниками Наркомлегпрому, однак жоден із них не з'ясував потреби фабрик і не вжив заходів для їх забезпечення" [15].

Криза постачання негативно позначилася не тільки на матеріальному становищі, але й на психологічному настрої населення. Люди різних професій продавали на ринках речі зі свого майна, щоб здобути засоби для існування. У своєму щоденнику П. Панч записав: "Раніше Львів годував Варшаву, а Західна Україна – Німеччину. Ниньки Львів голодує. Обиватель запасається, а крамарі крам поховали. Те, що його вивезли до України окремі громадяни, складає хіба що 1/10 частку того, що поховано. Чекають на весну. "По весні Польща буде в своїх границях!" [16].

У січні 1940 року Політбюро ЦК ВКП(б) затвердило постанову РНК СРСР про організацію державної й кооперативної торгівлі й ціни в західних областях УРСР та БРСР. Ця постанова зобов'язувала Наркомат торгівлі СРСР створити на приєднаних територіях торги й трести їдалень, а Центросоюз – споживчі товариства (обласні й районні союзи, сільські та міські товариства, робітничі кооперативи). Наркомати торгівлі й харчової промисловості СРСР повинні були відкрити в найбільших містах регіону спеціалізовані крамниці, у тому числі у Львові вісім, Станіславі – три, Дрогобичі – дві, а в Луцьку, Ровно й Тернополі – по одній [17].

Постанова зобов'язувала розгорнути мережу державних аптек, пунктів для скуповування й реалізації речей, відкрити антикварну крамницю у Львові. Ставилася завдання створити систему оптових баз Наркомторгу СРСР і Центросоюзу, а також баз зі збуту промислових товарів. Постано-

ва РНК СРСР вимагала розповсюдити з 1 лютого 1940 року на західні області України єдині роздрібні й відпускні ціни, торговельні знижки й надбавки на промислові й продовольчі товари, які діяли в інших областях УРСР. При цьому продаж хлібопродуктів запроваджувався за цінами першого поясу, а продаж багатьох товарів – м'яса, птиці, молока, сиру, яєць – дозволяли здійснювати за цінами, нижчими від єдиних роздрібних [18].

Проте товарний дефіцит у західних областях України тільки поглибився. У містах відчувалася гостра нестача продовольства, у селах – промислових виробів. Це викликало стрімке підвищення цін, далі погіршення становища населення. Селяни не хотіли торгувати продуктами за гроші, які швидко знецінювались, а віддавали перевагу товарообміну. Спецслужби фіксували "активізацію спекулятивного й контрреволюційного елемента", а також доповідали в ЦК КП(б)У: "Біля продовольчих магазинів звечора і навіть в окремих випадках за 2-3 дні до початку продажу продуктів збираються величезні черги, що досягають 500 осіб".

Місцеві органи влади фактично паралізували приватну торгівлю. Поспішна націоналізація зруйнувала налагоджену систему постачання. Проте мережа державних магазинів зростала повільними темпами, які не відповідали запитам населення. На 1 лютого 1940 року в Луцьку діяло тільки 66 продовольчих крамниць, а раніше – 375, у Ковелі – відповідно 92 з колишніх 195, Володимирі-Волинському – 22 зі 134. У Тернополі налічувалось 53 магазини з колишніх 280, Чорткові – 44 з 68, Дрогобичі – 32 з 232, Самборі – 17 із 300 і т. д. Такою ж була ситуація в інших областях, що загрожувало загостренням соціальних проблем.

У тих державних крамницях, які вдалося відкрити, постійно не вистачало товарів. Уповноважені Наркомату заготівель УРСР заборонили закупівлю сільськогосподарських продуктів приватним особам і різним установам, за винятком Укоопспілки та заготівельних організацій. Однак останні не мали достатнього апарату, щоб забезпечити належну заготівлю продукції. В одній з доповідних записок НКВС УРСР, адресованій ЦК КП(б)У, зазначалося: "На цій основі навіть виникли своєрідні загороджувальні загоны, що затримували в передмістях селян і торгівців, які везли в місто на продаж продукти, здійснювали незаконну конфіскацію і здавали вилучене заготівельним організаціям..."

Усі товари, відібрані в приватних власників, зберігалися на спеціальних базах, але своєчасно не переоцінювались. Частина цих товарів, як свідчать документи спецслужб, "розбазарювалася по довоєнних цінах у великій кількості...". Для прикладу, у Ровенському торговельному відділі налічувалося конфіскованих товарів на 2 млн крб., із них було незаконно продано товарів на 250 тис. крб. Керівництво Луцького міського торгвідділу продало націоналізованих товарів на суму 100 тис. крб. Деякі чиновники від торгівлі займалися так званим самопостачанням, тобто розкрадали державне майно. Так, у директора Ровенського торгвідділу І. Дегтярьова при обшуку на квартирі виявили товарів на суму 5,7 тис. крб. Значні зловживання допустили керівник Луцького торгвідділу Ліберман, завідувач одного з районних торгвідділів Чорний та ін. [19].

Криза постачання в західних областях України не тільки обурювала рядових громадян, але й викликала занепокоєння владної верхівки. На початку березня 1940 року Економрада при РНК СРСР прийняла рішення, спрямоване на поліпшення торгівлі на приєднаних територіях. Воно передбачало збільшення товарних фондів і розширення асортименту продукції, що виділялися на потреби цього регіону. У кінці того ж місяця Політбюро ЦК ВКП(б) створило спеціальну комісію, до якої входили А. Мікоян, М. Хрущов, Г. Маленков, П. Пономаренко та О. Любимов. Вона вивчала питання про забезпечення Львова та Білостока всіма необхідними товарами, у тому числі за рахунок інших міст і областей Радянського Союзу [20].

Такі кроки влади справили позитивний вплив на стан торгівлі. Навесні 1940 року забезпечення продуктами мешканців Львова відчутно поліпшилося. Зріс продаж борошна, риби, масла, яєць та багатьох інших товарів. На вулицях міста постало чимало кіосків та інших дрібних торговельних пунктів, у яких продавали пиво, тютюн, воду, морозиво тощо. З лютого 1940 року продовжено час роботи магазинів: продовольчі працювали з 8-ї до 23-ї години, промтоварні – з 11-ї до 19-ї. Кав'ярні й ресторани приймали відвідувачів з 9-ї до 24-ї години. Ці заходи були скеровані на те, щоб в умовах скорочення торговельної мережі, що помітно поступалася довоєнній, домогтися подолання жадливого черг. Вони стали найбільш примітною рисою нового радянського побуту, особливо вражали і гнітили місцевий люд.

Навесні 1940 року почалося зниження ринкових цін на продукти. Уже в квітні у Львові ціна борошна зменшилася до 2 крб., крупи – до 3,8, яловичини – до 7, свинини – до 13 крб. за кілограм. Вартість молока знизилася з 4 до 1,75 крб. за літр, масла – з 60 до 30 крб. за кілограм тощо. Протягом наступних місяців ринкові ціни у Львові стабілізувалися, а їх коливання – певне зростання чи зниження – пояснювались насамперед сезонними чинниками. Навесні наступного

року ринкові ціни на значну кількість продуктів наблизилися до державних. За словами одного з львів'ян, "нервова атмосфера полювання за всім у чергах" минула [21].

Та все ж ціни радянського періоду були вищими за довоєнні. Постачання товарів залишалося вкрай неритмічним, а тому покушці постійно прагнули придбати бодай щось "на запас". Нерідко при продажу дефіцитного товару клієнта змушували купувати "неходовий" товар, скажімо, залежані цигарки, сірники чи сіль. Попри певні позитивні зміни, які сталися в краї, стан торгівлі не задовольняв ні простих людей, ні радянських урядників.

У квітні 1940 року заступник наркома внутрішніх справ УРСР М. Горлинський доповідав Головному економічному управлінню НКВС СРСР: "Унаслідок виправлення допущених торговельно-заготівельними організаціями помилок і викривлень в організації торгівлі та заготівель, за останній час посилюється приплив у міста й промислові центри сільськогосподарських продуктів і майже не стало черг біля продуктових крамниць". Водночас М. Горлинський писав про "деякі перебої" в торгівлі хлібом у Дрогобицькій та Львівській областях, особливо в містах Бориславі й Самборі. "Вкрай напружене становище залишається із завезенням у західні області фондів товарів. Скеровані сюди вантажі довго затримуються в дорозі з провини залізниці" [22].

У червні 1940 року нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов інформував голову РНК УРСР Л. Корнійця: "Постачання населення промисловими товарами й продуктами повсякденного попиту в районах Ровенської та Волинської областей залишається в незадовільному стані". У вересні нарком доповідав про "значне погіршення" постачання міста Тернополя, де "часто відсутні в продажу цукор, гас та інші товари й продукти повсякденного попиту". У жовтні І. Серов знову писав про "незадовільний стан" торгівлі у Ровенській області, а в листопаді – про "великі перебої" в забезпеченні хлібом мешканців м. Городок Львівської області і т. ін. [23].

Та все ж можна констатувати, що навесні 1940 року в західних областях України почалося поліпшення стану торгівлі. Це передусім стосувалося Львова, який радянська влада прагнула зробити зразком соціалістичних перетворень. В інших містах кризи постачання вдалося подолати, а торгівлю продовольчими й промисловими товарами – стабілізувати. Однак повністю розв'язати гострі проблеми торгівлі, побороти черги, дефіцит і т. п. влада не могла, оскільки вони залишалися неминучим супутником планового централізованого господарства.

Список використаних джерел та літератури

1. Правда. – 1939. – 1 августа.
2. Російський державний архів соціально-політичної історії (далі – РДАСПІ). – Ф. 17, оп. 3, спр. 1014, арк. 60, 61.
3. 4 грудня 1939 року Президія Верховної Ради СРСР затвердила указ "Про створення Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопольської областей в складі Української РСР". 9 серпня 1944 року Президія Верховної Ради СРСР затвердила указ про уточнення назв ряду міст. Згідно з ним, місто Тернополь стали називати Тернопіль, місто Черновиці – Чернівці, місто Кам'янець-Подільськ – Кам'янець-Подільський, місто Володимир-Волинськ – Володимир-Волинський, місто Чертков – Чортков. Відповідно до уточнення назви міста Тернополь, Тернопольську область перейменовано на Тернопільську (див.: Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938–1944 гг. – М., 1945. – С. 65, 80).
4. Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 16, оп. 33, спр. 1, арк. 1, 2, 9.
5. Мешканці с. Датинь Ковельського повіту Волинської області заявляли: "За Польщі ми солили такою сіллю конюшину і сіно для худоби, а тепер, при Совегах, повинні їсти цю сіль. Напевно, у Радвлади нічого хорошого немає, вони зробили нам дорожнечу і вивозять до нас те, чим годували ми раніше худобу" (див.: ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 33, спр. 1, арк. 5).
6. РДАСПІ. – Ф. 17, оп. 3, спр. 1016, арк. 64, 65, 105, 106; оп. 162, спр. 26, арк. 121.
7. ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 32, спр. 13, арк. 556.
8. У 1940 році, порівняно з 1937-м, ринкові фонди товарів у розрахунку на душу населення зменшилися: продовольчих – на 12 %, непродовольчих – на 6 %. Див.: Осокіна Е. А. За фасадом "сталінського изобилля": Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. – М., 1997. – С. 185.
9. Там само. – С. 259.
10. Рубинштейн Г. Л. Развитие внутренней торговли в СССР. – М., 1964. – С. 358, 359.
11. Осокіна Е. А. За фасадом "сталінського изобилля": Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941. – С. 193, 211, 214, 216.
12. ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 33, спр. 1, арк. 5, 6.
13. Hryciuk G. Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne. – Warszawa, 2000. – S. 70, 74. Див. також: Głowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941. – Łódź, 1998. –

- S. 128-169; Bonusiak W. *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1941 ("Zachodnia Ukraina" i "Zachodnia Białoruś")*. – Rzeszów, 2006. – S. 225-241.
14. Російський державний архів економіки. – Ф. 1562, оп. 329, спр. 1489, арк. 259.
15. Див.: ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 33, спр. 90, арк. 128–136.
16. *Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали*. – Т. 1. 1939–1953. – К., 1995. – С. 78-79.
17. РДАСПІ. – Ф. 17, оп. 3, спр. 1019, арк. 97, 98, 102. Так, у Львові планувалося відкрити такі спеціалізовані крамниці Наркомторгу СРСР і Наркомхарчопрому СРСР: "Ювелірторг" (дві), "Хутроторг", "Головпарфюмер", "Гастроном", "Головтютюн", "Головкондитер" і "Головлікергорілка".
18. РДАСПІ. – Ф. 17, оп. 3, спр. 1019, арк. 97–99.
19. ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 33, спр. 1, арк. 20, 22, 23, 26; Державний архів Волинської області. – Ф. р-18, оп. 1, спр. 156, арк. 9, 10. Див. також: Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1, оп. 6, спр. 673, арк. 7.
20. РДАСПІ. – Ф. 17, оп. 3, спр. 1021, арк. 37.
21. Нгуєіік G. *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*. – S. 75, 91; див. також: Державний архів Львівської області. – Ф. р-3, оп. 1, спр. 13, арк. 26; спр. 15, арк. 80.
22. ГДА СБУ. – Ф. 16, оп. 33, спр. 27, арк. 48–50.
23. Там само. – Спр. 1, арк. 43, 54; спр. 27, арк. 106, 110.

SUMMARY

In the article on new documentary sources is the crisis of supply in the western areas of Ukraine rotined in 1939–1940.

Key words: *economy, trade, supply, crisis, western areas of Ukraine.*

АННОТАЦІЯ

В статъе на новых документальных источниках показан кризис снабжения в западных областях Украины в 1939–1940 гг.

Ключевые слова: *экономика, торговля, снабжение, кризис, западные области Украины.*